

ΑΡΙΣΤΕΙΑ II

Η συλλογική δράση των «αγανακτισμένων
πολιτών» στην Ελλάδα
αίτια, περιεχόμενο, ενέργειες,
και συμπεράσματα για φορείς
χάραξης πολιτικής

ΚΩΔ. ΕΡΓΟΥ: 5334

Επιστημονικά Υπεύθυνος

Καθηγητής Νικόλαος Μαραντζίδης

Τμήμα Βαλκανικών, Σλαβικών και Ανατολικών Σπουδών | Πανεπιστήμιο Μακεδονίας

ΕΝΟΤΗΤΑ ΕΡΓΑΣΙΑΣ 10

ΠΑΡΑΔΟΤΕΟ 10.9

1 δημοσίευση

Οι μεταλλάξεις του κομματικού συστήματος κατά την κρίση

Νίκος Μαραντζίδης, Πανεπιστήμιο Μακεδονίας

Γιάννης Κωνσταντινίδης, Πανεπιστήμιο Μακεδονίας

Ηλίας Ντίνας, University of Oxford

Το ελληνικό κομματικό σύστημα πριν την κρίση

Από τα μέσα της δεκαετίας του '70 όταν στη βιβλιογραφία της πολιτικής επιστήμης άρχισαν να κυριαρχούν τα κριτήρια του G. Sartori (1976) για την ανάλυση και κατανόηση των κομματικών συστημάτων, η επικεντρωμένη στο ελληνικό κομματικό σύστημα βιβλιογραφία έδωσε έμφαση τόσο στο αριθμητικό κριτήριο (αριθμός relevant parties) όσο και στο είδος του ανταγωνισμού (κεντρομόλο ή κεντρόφυγο) που συνθέτουν κατά τον Sartori τα βασικά κριτήρια για την κατάταξη ενός κομματικού συστήματος.

Το ελληνικό κομματικό σύστημα κατά τη διάρκεια μεταπολίτευσης αποτέλεσε αντικείμενο συστηματικής ενασχόλησης της βιβλιογραφίας. Καθώς μάλιστα τα κριτήρια του Sartori μπορούσαν να εφαρμοστούν με διαφορετικό τρόπο και άφηναν περιθώρια διαφορετικών ερμηνειών, είχαν στην ελληνική περίπτωση ως αποτέλεσμα μια γόνιμη συζήτηση για το χαρακτήρα και την ταξινόμηση του κομματικού συστήματος.

Πάντως, όποια εκδοχή για τη φυσιογνωμία του κομματικού συστήματος της μεταπολίτευσης υιοθετήσουμε, είτε δηλαδή πως πρόκειται για α) πολωμένο δικομματικό σύστημα (Paradopoulos 1989) β) μη πολωμένος δικομματισμός (Παππάς 2001, Ζαφειρόπουλος & Μαραντζίδης, 2001, Pappas, 2003) γ) για πολωμένος και ακραίος πολυκομματισμός (Seferiadis 1986) δ) για περιορισμένο αλλά πολωμένο πολυκομματισμό γνωστό και ως σύστημα των δυόμιση κομμάτων (Mavrogordatos 1984, Νικολακόπουλος 1989, 1990, Siaroff 2000), η κοινή παραδοχή είναι πως το κομματικό σύστημα από τα τέλη της δεκαετίας του '70 έως το 2009 υπήρξε σταθερό αν και κατά περιόδους πολωμένο (Kalyvas 1997).

Ο αριθμός των κομμάτων στη βουλή κινούνταν ανάμεσα στα 3 έως 5. Τα δύο μεγαλύτερα κόμματα της χώρας το ΠΑΣΟΚ και η Νέα Δημοκρατία, εναλλάσσονταν στην εξουσία διαρκώς για 37 συνεχόμενα χρόνια. Από αυτά τα χρόνια το ΠΑΣΟΚ έχει βρεθεί στην κυβέρνηση περίπου 21 χρόνια και 16 χρόνια η ΝΔ. Παρά τις κατά καιρούς διακυμάνσεις της εκλογικής δύναμης των δύο μεγαλύτερων κομμάτων, το άθροισμα του εκλογικού ποσοστού τους σε όλες τις εκλογές από το 1974 μέχρι το 2009 (με την εξαίρεση αυτών του 1977) ξεπέρασε σταθερά το 70% των έγκυρων ψήφων και το 80% των εδρών στο κοινοβούλιο. Σε ότι αφορά την εκλογική μεταβλητότητα (πρόκειται για το δείκτη που μας δείχνει το σύνολο των

μετακινούμενων ψήφων ανά κόμμα ανά εκλογή) αυτή ήταν πολύ χαμηλή κινούμενη σε μονοψήφια νούμερα ανάλογα με αυτά που είχαν χώρες με παγιωμένο δικομματικό σύστημα (ΗΠΑ, Μ. βρετανία, Αυστραλία) (Ζαφειρόπουλος & Χατζηπαντελής 1999, Mainwairing & Torcal 2005).

Σε αυτήν την περίοδο, η σταθερότητα του κομματικού συστήματος βρίσκεται σε στενή συσχέτιση με τον υψηλό βαθμό κομματικής (ή παραταξιακής) ταύτισης που σε μεγάλο βαθμό συνδεόταν με την κυριαρχία της διαίρεσης δεξιά/αριστερά ή δεξιά/αντιδεξιά (Μοσχονάς 1994, Kalyvas 1997).

Πίνακας 1. % των δύο μεγαλύτερων κομμάτων ΝΔ και ΠΑΣΟΚ (σε ψήφους και έδρες στο κοινοβούλιο) και αριθμός κομμάτων στο ελληνικό κοινοβούλιο (σε παρένθεση κόμματα άνω του 3%)

Έτος	% ψήφων ΝΔ & ΠΑΣΟΚ	% εδρών ΝΔ & ΠΑΣΟΚ	Αριθμός κομμάτων στη βουλή*	Δείκτης Pedersen, εκλογικής μεταβλητότητας
1974	75	93	4	
1977	67	88	7 (5)	
1981	84	95	3	
1985	86	95	4 (3)	4,5
1989 (Ιούνιος)	83	90	5 (3)	6,7 (11,68)
1989 (Νοέμβριος)	87	92	5 (3)	3,4 (7,33)
1990	85	91	5 (3)	2,7 (3,80)
1993	86	93	4	8,2 (18,17)
1996	80	90	5	4,0 (15,24)
2000	86	94	4	6,1
2004	86	94	4	4,8
2007	80	84	5	6,9
2009	77	83	5	10,1

- Στην παρένθεση τα κόμματα με πάνω από 3%.

Πηγή: Αποτελέσματα εκλογών. Για τις εκλογές 1989-1996 σε παρένθεση και η συνολική μεταβλητότητα, Ζαφειρόπουλος & Χατζηπαντελής (1999).

Ο δικομματικός χαρακτήρας του συστήματος και η σταθερότητα έχουν ως αποτέλεσμα το κομματικό σύστημα να μπορεί να χαρακτηριστεί κλειστό. Κατά τη δεκαετία του '80 η εμφάνιση νέων πολιτικών κομμάτων και ιδιαίτερα η αντιπροσώπευση τους στο κοινοβούλιο και η επιβίωση τους για περισσότερες από μία εκλογικές αναμετρήσεις αντιμετώπισε σοβαρές δυσκολίες. Μεγάλες δυσκολίες αντιμετώπισαν και όσοι πολιτικοί αποχώρησαν από κάποιο από τα καθιερωμένα κόμματα (ΠΑΣΟΚ, ΝΔ ή και ΚΚΕ) και επιχείρησαν να κατέλθουν στον πολιτικό στίβο με δικά τους κόμματα. Κατά τη δεκαετία του '80 μόνο η Δημοκρατική Ανανέωση

(ΔΗΑΝΑ) του Κ. Στεφανόπουλου κατάφερε να εκλέξει βουλευτή επιτυγχάνοντας ποσοστά γύρω στο 1%. Τις επόμενες δύο δεκαετίες, όμως, η ίδρυση νέων κομμάτων από αποχωρήσαντες από το κόμμα τους πολιτικούς είχε μεγαλύτερη τύχη. Ο Αντώνης Σαμαράς και ο Δ. Τσοβόλας πέτυχαν το 1993 και 1996 να εισέλθουν στη βουλή με όχι ευκαταφρόνητα ποσοστά. Το 1993 ο Συνασπισμός δεν μπόρεσε να κάνει το ίδιο αλλά το κατόρθωσε το 1996 με ποσοστό 5.1%. Με παρόμοιο τρόπο ο Γ. Καρατζαφέρης δεν τα κατάφερε με την πρώτη το 2004 αλλά εισήλθε το 2007.

Πίνακας 2: εκλογικές επιδόσεις νέων κομμάτων που ιδρύθηκαν από πολιτικούς που αποσχίσθηκαν από ΠΑΣΟΚ και ΝΔ κατά τη δεκαετία του '80 % (έδρες)

	Προέλευση	1985	1989 Ιούνιος	1989 Νοέμβριος	1990
ΑΣΚΕ (Ν. Καργόπουλος)	ΠΑΣΟΚ	0.1% (0)	0.04% (0)	0.02% (0)	
ΔΗΑΝΑ (Κ. Στεφανόπουλος)	ΝΔ		1.0% (1)		0.6% (1)
ΕΣΚ (Γ. Αρσένης)	ΠΑΣΟΚ		0.2% (0)		
ΕΡΚ (Α. Τρίτσης)	ΠΑΣΟΚ		0.07 (0)		

Πίνακας 3: εκλογικές επιδόσεις νέων κομμάτων που ιδρύθηκαν από αποσχίσεις πολιτικών ή διασπάσεις % (έδρες) 1993-2009

Κόμμα	Προέλευση	1993	1996	2000	2004	2007	2009
ΠΟΛΑΝ (Α. Σαμαράς)	ΝΔ	4.8% (10)	2.9 (0)				
ΣΥΝ (Μ. Δαμανάκη)	ΚΚΕ*	2.9% (0)	5.1% (10)	3.2% (6)	3.2% (6)	5.0% (14)	4.6% (13)
ΔΗΚΚΙ (Δ. Τσοβόλας)	ΠΑΣΟΚ		4.4% (9)	2.6% (0)	1.7% (0)		
ΔΠΕ (Μ. Χαραλαμπίδης)	ΠΑΣΟΚ			0.47% (0)			
ΛΑΟΣ (Γ. Καρατζαφέρης)	ΝΔ				2.1% (0)	3.8% (10)	5.6% (15)
Δημ. Αναγέννηση (Στ. Παπαθεμελής)	ΠΑΣΟΚ					0.8% (0)	0.4% (0)

*Ο Συνασπισμός της Αριστεράς και της Προόδου ιδρύθηκε μετά τη διάσπαση του ΚΚΕ το 1991 αλλά συγκροτήθηκε και από άλλες πολιτικές δυνάμεις όπως η ΕΑΡ του Φ. Κουβέλη. Το 1996 πρόεδρος του κόμματος είναι ο Ν. Κωνσταντόπουλος, στις εκλογές του 2007 ο Α. Αλαβάνος και το 2009 ο Α. Τσίπρας.

Συμπερασματικά, κατά τα έτη 1974-2009 και ιδιαίτερα από το 1981 παρατηρήθηκε η ύπαρξη ενός ισχυρού δικομματικού ανταγωνισμού μέσα στα πλαίσια ενός τριπαρταξιακού πλαισίου που προσδιοριζόταν κυρίως από τις διαιρετικές τομές της Δεξιάς/Αριστεράς και της Δεξιάς/Αντιδεξιάς. Σε όλη την περίοδο αυτή ο αριθμός των κομμάτων στο ελληνικό κοινοβούλιο κινήθηκε από 3 έως 5 (με την εξαίρεση του 1977 όπου τα κόμματα στη βουλή ήταν 7 και του 1990 που ήταν έξι λόγω της παρουσίας του μειονοτικού κόμματος).

Κατά τη δεκαετία του '80 οι όποιες αποσχίσεις ή απόπειρες ίδρυσης νέων κομμάτων είχαν ασήμαντα αποτελέσματα. Η δεκαετία του '90 σηματοδοτεί το πρώτο ρήγμα σε αυτήν την πραγματικότητα με την εμφάνιση στο ελληνικό κοινοβούλιο κομμάτων που οι ηγέτες τους είχαν αποσχισθεί από ένα καθιερωμένο κόμμα. Επιπλέον, κατά τη δεκαετία του '90 οι ψηφοφόροι αρχίζουν να δείχνουν μικρότερες αναστολές στο να μετακινηθούν από το ένα κόμμα στο άλλο (Ζαφειρόπουλος & Μαραντζίδης 2001: 135). Παρόλα αυτά, με την εξαίρεση του «Συνασπισμού» που στην συνέχεια εξελίχθηκε σε ΣΥΡΙΖΑ, τα περισσότερα από αυτά τα προσωποπαγή κόμματα αποδείχτηκαν θνησιγενή. Η ΔΗΑΝΑ του Κ. Στεφανόπουλου, η ΠΟΛΑΝ του Α. Σαμαρά, το ΔΗΚΚΙ του Δ. Τσοβόλα και στο τέλος αυτής της περιόδου ο ΛΑΟΣ του Γ. Καρατζαφέρη αφού διέτρεξαν μία ή δύο κοινοβουλευτικές περιόδους τέθηκαν εκτός βουλής.

Κατά τη διάρκεια αυτών των ετών ιδρύθηκαν επίσης κόμματα που μπορούν να θεωρηθούν «μονοθεματικά» και στη συνέχεια δημιουργήθηκαν νέες πολιτικές. Τέτοια περίπτωση ήταν η ΕΠΕΝ του Χρ. Δημητριάδη που ουσιαστικά επιδίωκε την αποφυλάκιση των Συνταγματαρχών είτε οι Οικολόγοι-Εναλλακτικοί. Οι πρώτοι κατάφεραν μόνο να πετύχουν εκπροσώπηση στο ευρωπαϊκό κοινοβούλιο στις εκλογές του 1984, ενώ οι δεύτεροι παρά την είσοδό τους στη βουλή το Νοέμβριο του 1989 (μία έδρα) και τον Απρίλιο 1990 (μία έδρα) και στη συνέχεια την αρκετά καλή παρουσία τους ως Οικολόγοι-Πράσινοι (πχ 2.5% το 2009) δεν κατάφεραν να αποκτήσουν σταθερότητα πολιτική παρουσία στο ελληνικό κοινοβούλιο.

Πάντως, τα πρώτα σημάδια της εξασθένησης του ισχυρού δικομματισμού φάνηκαν στη χώρα αρκετά νωρίτερα από την κρίση. Ήδη από τις βουλευτικές εκλογές του 2007. Σε αυτές τις εκλογές για πρώτη φορά μετά την πτώση της δικτατορίας παρατηρήθηκε το φαινόμενο της ταυτόχρονης πτώσης και των δύο μεγάλων κομμάτων, δηλαδή την εκλογική αποδυνάμωση του κυβερνητικού κόμματος να μην την καρπώνεται το κόμμα της αξιωματικής αντιπολίτευσης. Δημοσκοπικά αμέσως μετά τις εκλογές του 2007 παρατηρήθηκε μια μεγάλη κάμψη του ΠΑΣΟΚ προς όφελος του ΣΥΡΙΖΑ που διατηρήθηκε για μερικούς μήνες.

Η κρίση του κομματικού συστήματος αποτυπώθηκε επίσης και στις εκλογές για το ευρωπαϊκό κοινοβούλιο τον Ιούνιο του 2009. Στις εκλογές αυτές καταγράφηκε το

μεγαλύτερο ποσοστό αποχής σε εκλογική διαδικασία από τη από το 1974 (47,4%). Επιπλέον το άθροισμα των δύο μεγάλων κομμάτων σε αυτές τις εκλογές κινήθηκε σε σχετικά χαμηλά ποσοστά (68%). Βέβαια, οι ευρωεκλογές λόγω του χαρακτήρα τους ως δευτερεύουσας σημασίας εκλογές, οδήγησαν πολλούς πολίτες να αποδοκιμάσουν το κομματικό σύστημα, είτε μέσω της αποχής είτε με την υπερψήφιση μικρών κομμάτων, χωρίς να αισθάνονται πίεση από τη σημασία των εκλογών.

Ολοένα και περισσότερο γινόταν αντιληπτό, πάντως, πως στην Ελλάδα αρχίσαμε να ζούμε μια κρίση αντιπροσώπευσης, της οποίας τα χαρακτηριστικά σημάδια ήταν η απαξίωση των πολιτικών και των πολιτικών κομμάτων από τους πολίτες. Καθώς περνούσαν τα χρόνια και απομακρυνόμασταν από την στρατιωτική δικτατορία των ετών 1967-1974, οι πολίτες εμπιστεύονταν ολοένα και λιγότερο τα πολιτικά κόμματα, τους πολιτικούς, το Κοινοβούλιο και τις κυβερνήσεις (Μαραντζίδης 2012).

Οι πολιτικές εξελίξεις κατά τα χρόνια 2010-2012

Η εκλογική νίκη του ΠΑΣΟΚ, γρήγορα επισκιάστηκε από δραματικά οικονομικά προβλήματα. Μέσα σε ελάχιστους μήνες η κυβέρνηση βρέθηκε να ομολογεί την ανάγκη να προσφύγει στην Ευρωπαϊκή Ένωση και το ΔΝΤ προκειμένου, η χώρα. Τελικά, Την προσφυγή της Ελλάδας στο μηχανισμό στήριξης ΕΕ- ΔΝΤ - ΕΚΤ ανακοίνωσε ο Πρωθυπουργός την Παρασκευή 23 Απριλίου 2010 από το Καστελόριζο με μια δραματική δήλωση. Η προσφυγή της χώρας στο μηχανισμό στήριξης βρήκε την κυβέρνηση απομονωμένη. Τόσο η Νέα Δημοκρατία όσο και τα δύο κόμματα της Αριστεράς (ΚΚΕ και ΣΥΡΙΖΑ) αντιτάχθηκαν έντονα στην επιλογή προσφυγής στο μηχανισμό στήριξης. Ιδιαίτερα οξύς, ο Α. Σαμαράς με μια σειρά δημόσιες εμφανίσεις και δηλώσεις του, καταδίκασε την κυβερνητική επιλογή. Υπέρ της ψήφισης του μνημονίου από την αντιπολίτευση τάχθηκε μόνο (και από πολλές πλευρές παράδοξα) το κόμμα του Γ. Καρατζαφέρη το ΛΑΟΣ.

Γενικότερα, η συζήτηση γύρω από το μνημόνιο και συνολικότερα ο ευρωπαϊκός προσανατολισμός της χώρας λειτούργησαν σαν μια νέα διαίρεση στη χώρα. Ήταν η πρώτη φορά μετά την είσοδο της χώρας στην Ευρωπαϊκή Ένωση, που το ζήτημα αυτό απασχόλησε τόσο πολύ τη δημόσια συζήτηση και την αντιπαράθεση των κομμάτων. Η διαίρεση αυτή είχε αντίκτυπο και στο εσωτερικό των κομμάτων. Είναι χαρακτηριστικό πως η αντίπαλος του Α. Σαμαρά για τη θέση του προέδρου της Νέας Δημοκρατίας, Ντόρα Μπακογιάννη, ψήφισε υπέρ του μνημονίου, γεγονός που είχε ως επακόλουθο τη διαγραφή της από το κόμμα και στη συνέχεια ακολούθησε η επιλογή της να ιδρύσει νέο κόμμα (Δημοκρατική Συμμαχία). Πρέπει όμως να επισημανθεί πως η ψήφιση του πρώτου μνημονίου αν και λειτουργεί ως καταλύτης για τη δημιουργία της νέας διαίρεσης δεν παρήγε σημαντικές ανακατατάξεις στο εσωτερικό των δύο μεγάλων κομμάτων. Όπως φαίνεται στον πίνακα 4 μόνο τρεις βουλευτές από το ΠΑΣΟΚ (Δημαράς, Σακοράφα και Οικονόμου) δεν ακολούθησαν

τη γραμμή του κόμματος δηλώνοντας «παρών» ενώ από τη ΝΔ μόνο η Ντ. Μπακογιάννη διαφοροποιήθηκε.

Πίνακας 4. Βουλευτές που δεν ακολούθησαν τη γραμμή του κόμματος τους κατά την ψήφιση του Α' Μνημονίου (2010)

Βουλευτές ΠΑΣΟΚ που δεν υπερψήφισαν	Βουλευτές ΝΔ που υπερψήφισαν
Δημαράς Ιωάννης (Β' Αθηνών)	Μπακογιάννη Ντόρα (Α' Αθηνών)
Σακοράφα Σοφία (Β' Αθηνών)	
Οικονόμου Βασίλειος (Αττικής)	

Πηγή: Πρακτικά Βουλής (Ολομέλεια), 6 Μαΐου 2010.

Η προσφυγή στο ΔΝΤ τραυμάτισε σοβαρά την εικόνα του πρωθυπουργού Γ. Παπανδρέου και του υπουργού οικονομικών Γ. Παπακωνσταντίνου. Όπως φαίνεται από τις έρευνες γνώμης, μέσα σε ελάχιστο χρονικό διάστημα μειώθηκε δραματικά η εμπιστοσύνη των πολιτών απέναντι στους δύο βασικούς διαχειριστές της κατάστασης.

Πίνακας 5 . Εμπιστοσύνη για τη διαχείριση της κατάστασης (% πολιτών που εμπιστεύονται Παπανδρέου και Παπακωνσταντίνου)

	Γ. Παπανδρέου	Γ. Παπακωνσταντίνου
Φεβρουάριος 2010	55	58
Μάρτιος 2010	47	45
Απρίλιος 2010	36	36

Πηγή: Public Issue

Παρά τη σημαντική πτώση της δημοτικότητας του πρωθυπουργού και γενικότερα τη δυσφορία για την κυβέρνηση, σε όλο το 2010, αυτή εξακολούθησε να έχει την πολιτική κυριαρχία και τον σχετικό έλεγχο της κατάστασης. Αυτό οφειλόταν σε δύο βασικούς πολιτικούς παράγοντες: α) ήταν πολύ νωπή ακόμη η νίκη της στις βουλευτικές εκλογές του Οκτωβρίου του 2009 όπου το ΠΑΣΟΚ είχε κερδίσει με ένα σημαντικό ποσοστό και οι βουλευτές του ακόμη και οι διαφωνούντες δεν ήταν έτοιμοι να το εγκαταλείψουν β) οι πολίτες, κατά πλειοψηφία, εξακολουθούσαν να εμπιστεύονται το ΠΑΣΟΚ καθώς δεν έδειχναν θετικοί για άλλες λύσεις και κανένα άλλο κόμμα της αντιπολίτευσης δεν εμφάνιζε δυναμική.

Δεν υπάρχει αμφιβολία πως στα παραπάνω πρέπει να προσθέσουμε το γεγονός πως σε ένα μεγάλο τμήμα της κοινής γνώμης καταγραφόταν μία κάποια αισιοδοξία πως μετά από κάποιο διάστημα προσαρμογής 1-2 χρόνων όπου θα λαμβάνονταν τα

κατάλληλα μέτρα, η οικονομία μπορούσε να ανακάμψει και τα βασικά προβλήματα να ξεπεραστούν.

Οι δημοτικές εκλογές που διεξήχθησαν τον Νοέμβριο του 2010, επιβεβαίωσαν πως οι Σοσιαλιστές διατηρούσαν ακόμη τον έλεγχο της κατάστασης, παρά το γεγονός πως η στρατηγική της ΝΔ ήταν η προσπάθεια συγκρότησης ενός «αντιμνημονιακού μετώπου». Τελικά, το ΠΑΣΟΚ κέρδισε 8 από τις 13 Περιφέρειες, ενώ η ΝΔ τις άλλες πέντε Περιφέρειες (Gemenis 2012). Επίσης το ΠΑΣΟΚ κέρδισε τους δύο μεγαλύτερους δήμους της χώρας (Αθήνα και Θεσσαλονίκη).

Η εξέλιξη που άλλαξε τα δεδομένα ήταν αναμφισβήτητη η εμφάνιση των αγανακτισμένων την άνοιξη του 2011. Επρόκειτο για την ελληνική μεταφορά του κινήματος των Ισπανών “indignados” ή του κινήματος Occupy Wall Street (OWS). Για πολλές μέρες, καθημερινά, εκατοντάδες χιλιάδες πολίτες συγκεντρώνονταν στην Πλατεία Συντάγματος στην Αθήνα και στις κεντρικές πλατείες των άλλων μεγάλων πόλεων, για να διαδηλώσουν εναντίον της κυβέρνησης, μετά από την εισαγωγή για ψήφιση στο κοινοβούλιο νέων μέτρων λιτότητας. Το κίνημα των αγανακτισμένων έγινε αποδεκτό από την τεράστια πλειονότητα της ελληνικής κοινωνίας. Περίπου 9 στους 10 πολίτες δήλωναν θετικά διακείμενοι έναντι τους (MRB 2011; Public Issue 2011b)

Οι αγανακτισμένοι προκάλεσαν τεράστιους τριγμούς στο κομματικό σύστημα. Το πρόβλημα δεν αφορούσε πλέον μόνο την κυβερνητική πλειοψηφία που ψήφιζε τα μέτρα. Αφορούσε στην πραγματικότητα στο σύνολο του καθιερωμένου κομματικού συστήματος. Πολλά χρόνια διακυβέρνησης στηριγμένης κυρίως σε ισχυρά πελατειακά δίκτυα σε συνδυασμό με το κόστος των μέτρων που έπρεπε να ληφθούν οδήγησαν τα πράγματα σε αυτήν την κατάσταση. Όπως σημειώνουν οι Ellinas (2013), και Terperoglou-Tsatsanis (2014) η οικονομική κρίση και η συνακόλουθη λιτότητα διέσπασε τα πελατειακά δίκτυα και των κυρίαρχων κομμάτων δημιουργώντας συνθήκες απονομιμοποίησης του καθιερωμένου δικομματικού συστήματος και επιτρέποντας την αποστοίχιση από τα δύο μεγάλα κόμματα σημαντικού όγκου δυσανεσχημένων ψηφοφόρων.

Μετά τη σύνοδο κορυφής της 26^{ης} Οκτωβρίου 2011, στην οποία αποφασίστηκε ουσιαστικά το κούρεμα του χρέους και μετά από συνεχείς διαμαρτυρίες των πολιτών με αποκορύφωμα τα επεισόδια στην παρέλαση της Θεσσαλονίκης, προκειμένου να κερδίσει χρόνο στην εξουσία, ο πρωθυπουργός, πήρε ένα ρίσκο μέσω της επιλογής για προσφυγή σε δημοψήφισμα το οποίο τελικά ανακάλεσε. Μετά από δραματικές εξελίξεις τόσο στο εσωτερικό όσο και στο εξωτερικό, ο Γ. Παπανδρέου οδηγήθηκε σε παραίτηση.

Έπειτα από συμφωνία τριών κοινοβουλευτικών κομμάτων, του κυβερνώντος κόμματος του ΠΑΣΟΚ, της Νέας Δημοκρατίας και του Λαϊκού Ορθόδοξου Συναγερμού, ορίστηκε πρωθυπουργός ο οικονομολόγος πρώην αντιπρόεδρος της Ευρωπαϊκής Κεντρικής Τράπεζας Λουκάς Παπαδήμος. Η κυβέρνηση, που θεωρήθηκε μεταβατική, απέβλεπε στην επίτευξη των στόχων που προέβλεπαν «οι συμφωνίες της Συνόδου Κορυφής των ηγετών της Ευρωζώνης της 26ης Οκτωβρίου 2011», η «εφαρμογή της οικονομικής πολιτικής που συνδέεται με τις αποφάσεις αυτές» και η διεξαγωγή εκλογών στις αρχές του επόμενου χρόνου, έπειτα από την ολοκλήρωση των απαραίτητων διεργασιών.

Η κυβέρνηση Παπαδήμου ορκίστηκε στις 11 Νοεμβρίου 2011 με την συμμετοχή στο κυβερνητικό σχήμα 38 στελεχών της προηγούμενης κυβέρνησης Παπανδρέου και έξι στελεχών από τη Νέα Δημοκρατία και τεσσάρων από το ΛΑΟΣ. Η κυβέρνηση αυτή έφερε προς ψήφιση στη Βουλή το Μνημόνιο 2 όπως ονομάστηκε. Τελικά το Φεβρουάριο του 2012, Με 199 "ναι" (σε σύνολο 300 βουλευτών) υπερψηφίστηκε στη Βουλή το νομοσχέδιο του υπουργείου Οικονομικών «Έγκριση Σχεδίων Συμβάσεων και Μνημονίου για τη μείωση του δημοσίου χρέους και τη διάσωση της εθνικής οικονομίας».

Στην ψηφοφορία στη Βουλή πήραν μέρος 278 βουλευτές. Το νομοσχέδιο υπερψήφισαν 199, ενώ καταψήφισαν 74. Πέντε βουλευτές δήλωσαν "παρών", ενώ απουσίαζαν από την ψηφοφορία 22 βουλευτές. Είκοσι βουλευτές του ΠΑΣΟΚ, παρά την κομματική γραμμή, καταψήφισαν το νομοσχέδιο ή απείχαν από την ψηφοφορία. Το νομοσχέδιο καταψήφισαν είκοσι βουλευτές της ΝΔ και ένας συνάδελφός τους απείχε. Οι διαφωνούντες των δύο κομμάτων διαγράφηκαν αμέσως από τις κοινοβουλευτικές ομάδες τους με απόφαση των αρχηγών. Μαζί με τους παραπάνω διαγράφηκαν και δύο βουλευτές του ΛΑΟΣ (Βορίδης Μ. και Γεωργιάδης Α.) που ψήφισαν υπέρ του νομοσχεδίου σε αντίθεση με το κόμμα τους που επέλεξε να το καταψηφίσει. Ποτέ άλλοτε στη μεταπολίτευση τέτοιος αριθμός βουλευτών δεν είχε διαγραφεί από τις κοινοβουλευτικές ομάδες των κομμάτων με τα οποία είχαν εκλεγεί.

Πίνακας 6. Βουλευτές του ΠΑΣΟΚ και της ΝΔ που δεν ψήφισαν το «Μνημόνιο» και η εξέλιξη τους

ΠΑΣΟΚ	Περιφέρεια	ΝΔ	Περιφέρεια
Κουβέλης Σ.	Α' Αθηνών	Κουντουρά Ε.	Α' Αθηνών
Βαγενά Α.	Α' Αθηνών	Βόζεμπεργκ Ε.	Α' Αθηνών
Κατσέλη Λ.	Β' Αθηνών	Καμμένος Π.*	Β' Αθηνών
Ξενογιαννακοπούλου Μ.	Β' Αθηνών	Σταμάτης Δ.	Αιτωλο/νία
Παπανδρέου Βάσω	Β' Αθηνών	Παπασιώζος	Άρτας

Μίχος Λ.	Β' Αθηνών	Βλάχος Γ.	Αττικής
Κυριακοπούλου Μ.	Αχαΐας	Γιαννάκης Μ.	Βοιωτίας
Τριανταφυλλόπουλος Α.	Αχαΐας	Ιατρίδη Τσ.	Δωδεκανήσων
Τόγιας Β.	Βοιωτίας	Δερμετζόπουλος Α.	Έβρος
Κασσάρας Β.	Δωδεκανήσων	Μαρκόπουλος Κ.	Εύβοιας
Καστανίδης Χ.	Α' Θεσ/νίκης	Κεφαλογιάννης Μ.	Ηρακλείου
Τεκτονίδου Μ.	Α' Θεσ/νίκης	Γκιουλέκας Κ.	Α' Θεσ/νίκης
Κατσούρας Χρ.	Θεσπρωτίας	Τζηκαλάγιας Ζ.	Καστοριάς
Μιχελογιαννάκης Γ.	Ηρακλείου	Ζώης Χρ.	Λάρισας
Παραστατίδης Θ.	Κιλκίς	Γαληνός Σπ.	Λέσβος
Αθανασιάδης Α.	Κοζάνης	Μελάς Π.	Α' Πειραιά
Παπαμανώλης Γ.	Κυκλάδων	Καρασμάνης Γ.	Πέλλας
Βουδούρης Ο.	Μεσσηνίας	Λεονταρίδης Θ.	Σερρών
Μαντατζή Τ.	Ροδόπης	Καριπίδης Α.	Σερρών
Θεοδωρίδης Η.	Πέλλας	Κόλλια-Τσαρουχά Μ	Σερρών
Αμοιρίδης Γ.	Πιερίας	Βαγιωνάς Γ.	Χαλκιδικής
Μαγκούφης Χρ.	Τρικάλων		
Κουρουπλής Π.	Αιτ/νίας		

Πηγή: Πρακτικά Βουλής (Ολομέλεια).

*Ο Π. Καμμένος είχε ήδη διαγραφεί από την Κ.Ο. της ΝΔ λόγω της άρνησής του να δώσει ψήφο εμπιστοσύνης στην κυβέρνηση Παπαδήμου.

Οι βουλευτές αυτοί στη συνέχεια δεν κινήθηκαν ενιαία. Από το ΠΑΣΟΚ κάποιοι ίδρυσαν νέα κόμματα (Κατσέλη, Καστανίδης), κάποιοι άλλοι κατευθύνθηκαν στη ΔΗΜΑΡ (Μιχελογιαννάκης, Βουδούρης, Αμοιρίδης), κάποιοι στο ΣΥΡΙΖΑ (Σακοράφα, Κουρουπλής) ενώ αρκετοί αδρανοποιήθηκαν. Στη ΝΔ κάποιοι κινήθηκαν προς τους Ανεξάρτητους Έλληνες ενώ κάποιοι επέστρεψαν πίσω στη ΝΔ στη συνέχεια (Βόζενμπεργκ, Γκιουλέκας)

Νέα κόμματα κατά τα χρόνια της κρίσης

Παραδόξως από πολλές πλευρές το πρώτο πολιτικό κόμμα που ιδρύθηκε μετά την υπογραφή του Μνημονίου το 2010 προερχόταν από τα Αριστερά. Η «Δημοκρατική Αριστερά» ιδρύθηκε στις 27 Ιουνίου 2010 από βουλευτές του ΣΥΡΙΖΑ που ανήκαν στην Ανανεωτική Πτέρυγα του Συνασπισμού, το Φώτη Κουβέλη, το Θανάση Λεβέντη, το Γρηγόρη Ψαριανό και το Νίκο Τσούκαλη και άλλα στελέχη της Ανανεωτικής Πτέρυγας. Ουσιαστικά, οι διεργασίες ίδρυσης αυτού του κόμματος είχαν αρχίσει νωρίτερα της κρίσης και των μνημονίων (από κάποιους εντοπίζονται

τον Δεκέμβριο του 2008) και αποτύπωναν τις αντιθέσεις μέσα στο εσωτερικό της αριστεράς (Marantzidis 2014: 111).

Λίγους μήνες αργότερα, το Νοέμβριο, η Ντόρα Μπακογιάννη μαζί με τρεις ακόμη ανεξάρτητους βουλευτές που είχαν αποχωρήσει από τη ΝΔ (Μαρκογιαννάκης, Κοντογιάννης, Αυγενάκης) ίδρυσε το πρώτο κόμμα που συγκροτήθηκε με βάση το ζήτημα του Μνημονίου. Είναι πάντως γεγονός, πως στην περίπτωση αυτή το Μνημόνιο λειτούργησε περισσότερο ως η αφορμή παρά η αιτία για την ίδρυση του νέου κόμματος καθώς η αντίθεση Μπακογιάννη-Σαμαρά είχε αποτυπωθεί από τις εσωκομματικές εκλογές του 2009 και ως γνωστόν είχε τις ρίζες της στην αντίθεση μεταξύ των Μητσοτάκη-Σαμαρά από το 1993.

Η συγκρότηση της κυβέρνησης Παπαδήμου και η υπερψήφιση του Μνημονίου μέσα σε κλίμα διαγραφών και αμφισβήτησης αποτέλεσαν τον καταλύτη για την επιτάχυνση των διεργασιών κατακερματισμού του κομματικού συστήματος. Κάποιοι από τους διαγραφέντες προχώρησαν αμέσως σε δημιουργία νέου κόμματος. Πιο συγκεκριμένα, στις 24 Φεβρουαρίου 2012 ανακοινώθηκε από τον βουλευτή Πάνο Καμμένο η ίδρυση του κόμματος των Ανεξάρτητων Ελλήνων. Στο νεοσύστατο κόμμα εντάχθηκαν τον Απρίλιο του 2012 εννέα ανεξάρτητοι βουλευτές εκλεγμένοι με τη Νέα Δημοκρατία οι οποίοι είχαν αποχωρήσει ή διαγραφεί από το κόμμα λόγω της αντίθεσης τους με το μνημόνιο. Στις 17 Απριλίου ανακοινώθηκε η εκλογική συνεργασία και με το Πανελλήνιο Άρμα Πολιτών του πρώην βουλευτή του ΠΑΣΟΚ Γ. Δημαρά που είχε αποχωρήσει μετά την άρνηση του να ψηφίσει το πρώτο μνημόνιο.

Από ένα χρονικό σημείο και πέρα, που μπορεί να θεωρηθεί το έτος 2011 (πίνακας 7), διαμορφώνεται έντονη κινητικότητα και ρευστότητα στο κομματικό τοπίο με τις πολιτικές κινήσεις και τα κόμματα να ιδρύονται το ένα μετά το άλλο. Σε αρκετές περιπτώσεις επρόκειτο για πρώην στελέχη καθιερωμένων κομμάτων (Καμμένος, Κατσέλη, Δημαράς, Λοβέρδος, κα), σε άλλες περιπτώσεις όμως οι ιδρυτές δεν προέρχονταν από το καθιερωμένο πολιτικό προσωπικό ούτε και είχαν ποτέ παρουσία στη βουλή (Καζάκης, Τζήμερος, Αλικάκος, κα). Πολλές από τις κινήσεις δεν έγιναν ποτέ πραγματικά πολιτικά κόμματα καθώς δεν κατήλθαν σε καμιά εκλογική αναμέτρηση αυτόνομα ή αν το έκαναν τα ποσοστά τους δεν μπορούν να τους κάνουν πραγματικά κόμματα με την έννοια του G. Sartori (1976). Εντούτοις, η σημασία τους υπήρξε κρίσιμη στην μετάλλαξη του κομματικού συστήματος.

Πίνακας 7. Πολιτικά κόμματα με αυτόνομη κάθοδο στις εκλογές που ιδρύθηκαν στα έτη 2010-2012 (κατάλογος με χρονολογική σειρά ίδρυσης)

Κόμμα	Ίδρυση	Ηγέτης	Προέλευση	Εκλογές 5/2012	Εκλογές 6/2012
Δημοκρατική Αριστερά (ΔΗΜΑΡ)	27-6-2010	Φ. Κουβέλης	ΣΥΝ/ ΣΥΡΙΖΑ	6.11%	6.21%

Δημοκρατική Συμμαχία (ΔΗΣΥ)	21-11-2010	Ντ. Μπακογιάννη	ΝΔ	2.55%	ΝΔ
Ενιαίο Παλαϊκό Μέτωπο (ΕΠΑΜ)	11-7-2011	Δ. Καζάκης	----	0.92%	Δεν κατέβηκε
Σύνδεσμος Εθνικής Ενότητας	21-11-2011	Ν. Αλικάκος	---	0.61%	Δεν κατέβηκε
Δημιουργία Ξανά	8-12-2011	Θ. Τζήμερος	----	2.15%	1.59% *
Κόμμα Πειρατών Ελλάδας	14-1-2012	Επιτροπή	---	0.51%	0.23%
Ανεξάρτητοι Έλληνες (ΑΝΕΛ)	24-2-2012	Π. Καμμένος	ΝΔ	10.61%	7.51%
Κίνημα Δεν Πληρώνω	13-3-2012	Β. Παπαδόπουλος	---	0.88%	0.39%
Κοινωνική Συμφωνία	14-3-2012	Λ. Κατσέλη	ΠΑΣΟΚ	0.96%	Δεν κατέβηκε

Πηγή: Aslanidis& Marantzidis (forthcoming)

*Σε συμμαχία με Δράση και Φιλελεύθερη Συμμαχία

Η παρουσία των νέων πολιτικών σχημάτων οδήγησε, το Μάιο του 2012, στην κατάρρευση του καθιερωμένου δικομματικού τοπίου της μεταπολίτευσης. Τα δύο πρώτα κόμματα (ΝΔ 18.85% και ΣΥΡΙΖΑ 16.78%) έλαβαν αθροιστικά ποσοστό 35%. Τέσσερα κόμματα (ΝΔ, ΣΥΡΙΖΑ, ΠΑΣΟΚ και ΑΝΕΛ) κινήθηκαν μεταξύ 10-20% αποτυπώνοντας ουσιαστικά το βάθος της πολιτικής κρίσης.

Τα κόμματα που ιδρύθηκαν από το 2010 και μετά έλαβαν περίπου το ένα τέταρτο των ψήφων του εκλογικού σώματος (25,30%). Αν μάλιστα αθροίσουμε εδώ και το ποσοστό της Χρυσής Αυγής που στις εκλογές του 2009 είχε λάβει μόλις 0,29% τότε οι ψήφοι σε κόμματα που είτε δεν υπήρχαν είτε ήταν ακραία περιθωριακά ξεπέρασαν το 30%.

Παρά το γεγονός πως ο κατακερματισμός του κομματικού συστήματος περιορίστηκε σε κάποιο βαθμό στις επόμενες εκλογικές αναμετρήσεις (Ιούνιος 2012, Ιανουάριος 2015, Σεπτέμβριος 2015) εντούτοις η εμφάνιση νέων κομμάτων δεν σταμάτησε εντελώς. Οι δύο σημαντικότερες περιπτώσεις υπήρξαν το Ποτάμι και η ΛΑΕ (Λαϊκή Ενότητα). Τον Φεβρουάριο του 2014 ιδρύθηκε από τον δημοσιογράφο Στ. Θεοδωράκη ένα νέο κόμμα «Το Ποτάμι» που κατάφερε να εκλέξει δύο

ευρωβουλευτές στις ευρωεκλογές του 2014 και να εκπροσωπηθεί στη βουλή τον Ιανουάριο του 2015 και τον Σεπτέμβριο. Η ψήφιση του 3^{ου} μνημονίου από το ελληνικό κοινοβούλιο μετά από εισήγηση της κυβέρνησης Τσίπρα οδήγησε στην αποχώρηση ενός σημαντικού αριθμού στελεχών από το ΣΥΡΙΖΑ και την ίδρυση του κόμματος της Λαϊκής Ενότητας υπό την ηγεσία του Π. Λαφαζάνη το καλοκαίρι του 2015. Η ΛΑΕ δεν μπόρεσε να εισέλθει στο κοινοβούλιο στις εκλογές του Σεπτεμβρίου 2015.

Από τον περιορισμένο στον ακραίο πολυκομματισμό με δύο κυρίαρχα κόμματα

Όπως έχει επισημανθεί, οι εκλογές του Μαΐου 2012 υπήρξαν καθοριστικές για την ανατροπή του παγιωμένου κομματικού συστήματος και την αντικατάστασή του από ένα πολωμένο πολυκομματικό κομματικό σύστημα. Ουσιαστικά, η εξέλιξη αυτή δημιουργήθηκε από την δραματική αποσυσπείρωση της εκλογικής βάσης του ΠΑΣΟΚ και της ΝΔ των οποίων οι ψηφοφόροι επέλεξαν άλλα κόμματα πέραν αυτών των δύο (πίνακας 8). Μόλις ένας στους τρεις ψηφοφόρους του ΠΑΣΟΚ του 2009 έμεινε πιστός στην προηγούμενη επιλογή του ενώ και για τη ΝΔ η συσπείρωση ήταν χαμηλή καθώς μόλις ένας στους δύο ψηφοφόρους του 2009 την ξαναψήφισε. Περίπου 20% των ψηφοφόρων του ΠΑΣΟΚ επέλεξαν το ΣΥΡΙΖΑ και ένας στους δέκα τη ΔΗΜΑΡ ενώ περίπου το 15% της ΝΔ μετακινήθηκε στους ΑΝΕΛ.

Πίνακας 8. Συσπειρώσεις και μετακινήσεις των ψηφοφόρων του ΠΑΣΟΚ και της ΝΔ το Μάιο του 2012.

	ΠΑΣΟΚ	ΝΔ	ΣΥΡΙΖΑ	ΑΝΕΛ	ΔΗΜΑΡ	ΑΛΛΟΙ
ΠΑΣΟΚ	33%	4%	19%		10%	33%
ΝΔ	1%	53%		15%		31%

Πηγή: Exit Poll –Μάιος 2012

Οι εκλογές του Μαΐου ανέδειξαν πέραν της διαίρεσης Δεξιάς-Αριστεράς, μία ακόμη: αυτήν μεταξύ μνημονιακών και αντιμνημονιακών. Σύμφωνα με τα στοιχεία του exit poll για το 73% περίπου των ψηφοφόρων, η θέση τους για το Μνημόνιο ήταν καθοριστική για την επιλογή της ψήφου (Marantzidis & Rori, 2012, Dinas & Rori 2013).

Πίνακας 9. Κατανομή στη βάση της διαίρεσης Μνημόνιο-Αντιμνημόνιο στις εκλογές του Μαΐου 2012

% «μνημονιακών» κομμάτων	% «αντιμνημονιακών» κομμάτων
38,53 (ΝΔ, ΠΑΣΟΚ, ΔΗΣΥ, Δημιουργία Ξανά, Δράση)	61,47 (ΣΥΡΙΖΑ, ΑΝΕΛ, ΚΚΕ, ΧΑ, ΔΗΜΑΡ, ΛΑΟΣ,Ο.Π., ΑΝΤΑΡΣΥΑ, ΕΠΑΜ)

*Το ΛΑΟΣ είχε μεν ψηφίσει το πρώτο μνημόνιο αλλά όχι το δεύτερο και τον Μάιο είχε έντονη αντιμνημονιακή ρητορική.

Οι νέες εκλογές του Ιουνίου 2012 οδήγησαν σε αύξηση των ποσοστών της ΝΔ και του ΣΥΡΙΖΑ και ταυτόχρονα στον περιορισμό των ποσοστών των μικρότερων κομμάτων (κυρίως όσων είχαν κάτω του 3%). Χαρακτηριστικά τα κόμματα εκτός βουλής συγκέντρωσαν ποσοστό 19% τον Μάιο ενώ τον Ιούνιο του 2012 το ποσοστό τους ήταν μόλις 6%. Η μεταβολή αυτή από τη μία εκλογή στην άλλη σχετίζεται με δύο λόγους: α) την αδυναμία σχηματισμού κυβέρνησης μετά τις εκλογές του Μαΐου και β) την επίδραση του εκλογικού νόμου και ειδικά του εκλογικού μπόνους των 50 εδρών και του ορίου του 3% που στην δεύτερη εκλογή λειτούργησαν πολωτικά στο εκλογικό σώμα «μεταφέροντας» ψήφους κυρίως από τα εκτός βουλής κόμματα στα δύο μεγαλύτερα.

Πίνακας 10. Σύγκριση εκλογών Μαΐου-Ιουνίου 2012

Άθροισμα ΝΔ-ΣΥΡΙΖΑ (Μάιος)	Άθροισμα ΝΔ-ΣΥΡΙΖΑ (Ιούνιος)	% μη αντιπροσωπευόμενων ψήφων (Μάιος)	% μη αντιπροσωπευόμενων ψήφων (Ιούνιος)
35,63	56,55 (+20,92)	19,03	5,97 (-13,06)

Πίνακας 11. Σύγκριση εκλογών Μαΐου-Ιουνίου 2012 – Ποσοστά των αντιπροσωπευόμενων στη βουλή κομμάτων (εκτός ΝΔ- ΣΥΡΙΖΑ)

Κόμματα	Μάιος 2012	Ιούνιος 2012	Μεταβολή
ΠΑΣΟΚ	13,18	12,28	-0,90
ΑΝΕΛ	10,60	7,51	-3,09
ΚΚΕ	8,48	4,51	-3,98
ΧΑ	6,97	6,92	-0,05
ΔΗΜΑΡ	6,11	6,26	+0,15
Σύνολο	45,34	37,48	-7,86

Πίνακας 12. % των δύο μεγαλύτερων κομμάτων ΣΥΡΙΖΑ και ΝΔ (σε ψήφους και έδρες στο κοινοβούλιο) και αριθμός κομμάτων στο ελληνικό κοινοβούλιο

Εκλογές	% ψήφων	% εδρών	Αριθμός κομμάτων στη βουλή
Μάιος 2012	35,63	53	7
Ιούνιος 2012	56,55	67	7
Ιανουάριος 2015	64,15	75	7
Σεπτέμβριος 2015	63,56	73	8

Συμπεράσματα: Κομματικό σύστημα σε μετάβαση;

Ουσιαστικά, οι εξελίξεις από το 2012 και έπειτα περιγράφουν την κατάρρευση ενός κομματικού συστήματος και τη μετεξέλιξη του σε ακραίο και πολωμένο πολυκομματισμό, γεγονός σπάνιο πια στα ευρωπαϊκά κομματικά συστήματα (Katz & Crotty 2006: 59).

Οι εκλογές του Μαΐου 2012 ανέδειξαν ένα ακραίο πολυκομματικό σύστημα (7 κόμματα στη βουλή) χωρίς μάλιστα κύρια κόμματα αλλά με σχεδόν ομοιόμορφη κατανομή δύναμης μεταξύ των πρώτων 3-4 κομμάτων. Στη συνέχεια οι επόμενες τρεις εκλογές καταγράφουν ένα ακραίο πολυκομματικό σύστημα με δύο κύρια κόμματα (Siaroff, 2000). Με βάση λοιπόν το αριθμητικό κριτήριο αλλά και το είδος του ανταγωνισμού (κεντρόφυγος με ακραία-αντισυστημικά κόμματα) από το 2012 και έπειτα, διαπιστώνουμε α) την κατάρρευση ενός σταθερού κομματικού συστήματος, β) την ανάδυση ενός ακραίου πολυκομματικού συστήματος είτε ισορροπημένης κατανομής ψήφων είτε με δύο κύρια κόμματα, γ) την επαναδιατύπωση των κομματικών διαιρέσεων στη βάση δύο αξόνων (δεξιά-αριστερά) και (μνημόνιο - αντιμνημόνιο) με κυριαρχία του δεύτερου πάνω στον πρώτο σε ότι αφορά τις κομματικές συμμαχίες, δ) η νέα διαιρετική τομή επιδρά με τρόπο καθοριστικό πάνω στην σταθερότητα του συστήματος συμβάλλοντας στην εκδήλωση μιας ακραίας εκλογικής μεταβλητότητας (Pedersen 1979), καθώς αυτή θεωρείται ως ο πιο σημαντικός δείκτης για την μέτρηση της σταθερότητας ή της αστάθειας σε ένα κομματικό σύστημα (Τόκα 1997: 3).

Το παραπάνω έχει σημασία για την κατανόηση της φυσιολογίας του κομματικού συστήματος και ιδιαίτερα για να κατανοηθεί ο βαθμός της θεσμοποίησης του κομματικού συστήματος. Όπως ισχυρίζονται οι Mainwaring και Torcal (2005) ο βαθμός της θεσμοποίησης επηρεάζεται από τέσσερις παράγοντες: α) το βαθμό της εκλογικής σταθερότητας ή μεταβλητότητας (electoral volatility) β) το βαθμό διείσδυσης και σύνδεσης των κομμάτων με την κοινωνία γ) βαθμό νομιμοποίησης των κομμάτων, δ) το είδος της οργάνωσης των κομμάτων. Ο βαθμός εκλογικής μεταβλητότητας αποτελεί το σημαντικότερο παράγοντα για τη μέτρηση του βαθμού θεσμοποίησης. Στον πίνακα 13 αποτυπώνεται η μέση μεταβλητότητα των κομματικών συστημάτων. Προκύπτει πως σε γενικές γραμμές στις αναπτυγμένες

δημοκρατίες η εκλογική μεταβλητότητα είναι χαμηλή ενώ το αντίθετο συμβαίνει στις χώρες της μετάβασης. Κοιτάζοντας τη μέση εκλογική μεταβλητότητα των τεσσάρων εκλογικών αναμετρήσεων στην Ελλάδα από το 2012 έως το 2015 προκύπτει πως αυτή είναι άμεσα συγκρινόμενη με χώρες της Λατινικής Αμερικής και των μετα-κομμουνιστικών δημοκρατιών.

Το ερώτημα που απορρέει από αυτήν τη διαπίστωση είναι το εξής: πρόκειται για μια κατάσταση που θα συνεχίσει για καιρό να λειτουργεί έτσι ή μήπως το κομματικό σύστημα επανέρχεται σταδιακά, μετά από μια περίοδο δραματικών ανακατατάξεων σε μια νέα σταθερότητα πολυκομματικού τύπου; Η παραπάνω ερώτηση μπορεί να συνδεθεί και με το ζήτημα του είδους του κομματικού ανταγωνισμού. Θα συνεχίσουμε να μιλάμε για ακραίο και πολωμένο πολυκομματισμό ή μήπως η είσοδος στη βουλή το 2015 δύο «αντικατεστημένων» κομμάτων μεσαίου χώρου (Ποτάμι, Ένωση Κεντρώων) και ο αποκλεισμός της Λαϊκής Ενότητας θα παράγει πιο «κεντρομόλους» συμπεριφορές στο κομματικό σύστημα;

Πίνακας 13. Συγκριτικός Πίνακας εκλογικής μεταβλητότητας 1978-2002

Εκλογική μεταβλητότητα	Χώρες
≤10	ΗΠΑ, Αυστραλία, Ελλάδα, Ηνωμένο Βασίλειο, Γερμανία, Ελβετία
11-20	Βέλγιο, Δανία, Σουηδία, Νορβηγία, Πορτογαλία, Ισπανία, Ολλανδία, Γαλλία, Ιαπωνία
21-30	Ιταλία, Κολομβία, Μεξικό, Βραζιλία, Αργεντινή, Ουγγαρία, Τσεχία
31-40	Βενεζουέλα, Εκουαδόρ, Βουλγαρία, FYROM, Σλοβενία, Βολιβία
40≤	Εσθονία, Πολωνία, Λιθουανία, Ρωσία,

Πίνακας 14: Εκλογική μεταβλητότητα (δείκτης Pedersen) κατά τα έτη 2012-2015

Εκλογές	Εκλογική μεταβλητότητα
Μάιος 2012	48,38
Ιούνιος 2012	21,34
Ιανουάριος 2015	22,82
Σεπτέμβριος 2015	9,32

Πηγή: Για την μεθοδολογία: Pedersen, (1979), (1983).

Αναφορές

Aslanidis, Paris & Marantzidis, Nikos (forthcoming), "The impact of the Greek indignados on Greek politics", *Southeastern Europe*.

Dinas, Elias. and Rori, Lamprini, (2013), "The 2012 Greek Parliamentary Elections: Fear and Loathing in the Polls," *West European Politics* 36(1): 270–82

Ellinas, Antonis (2013), "The Rise of Golden Dawn: The New Face of the Far Right in Greece," *South European Society and Politics* 18(4): 543–65.

Gemenis, Kostas (2012), "The 2010 Regional Elections in Greece: Voting for Regional Governance or Protesting the IMF?," *Regional & Federal Studies* 22(1): 107–15.

Ζαφειρόπουλος, Κώστας & Χατζηπαντελής Θόδωρος (1999), «Εκλογική μεταβλητότητα 1985-1996», *Ελληνική Επιθεώρηση Πολιτικής Επιστήμης*, 13: 5-29.

Ζαφειρόπουλος, Κώστας & Μαραντζίδης, Νίκος (2001), «Για το κομματικό σύστημα στη μεταπολίτευση: κριτικό σημείωμα», *Ελληνική Επιθεώρηση Πολιτικής Επιστήμης*, 18: 129-138.

Kalyvas, Stathis N. (1997), "Polarization in Greek Politics: PASOK's First Four Years, 1981-1985". *Journal of the Hellenic Diaspora* 23:1, 83-104

Katz S., Richard & Crotty, J. William (2006), *Handbook of Party Politics*, London, Sage.

Mainwaring, Scott & Torcal, Mariano (2005), "Party System Institutionalization and Party System Theory after the Third Wave of Democratization", Kellogg Institute Working Paper no 39.

Μαραντζίδης, Νίκος (2012), «Η κρίση και το ελληνικό κομματικό σύστημα», *Foreign Affairs, (The Hellenic Edition)*, Νοέμβριος, Διαθέσιμο: <http://www.foreignaffairs.gr/>

Marantzidis, Nikos & Rori, Lambrini (2012), “Sinistra e Destra in Grecia dal XX al XXI secolo”, *Memoria e Ricerca*, 41: 69-83.

Marantzidis, Nikos (2014) “Communistes et Post-communistes en Grèce 1991-2013”, in Stéphane Courtois & Patrick Moreau, *Communisme en Europe 2014. L'éternel retour des communismes*, Paris, Vendémiaire, 99-118.

Mavrogordatos, Georges (1984), “The Greek party system: A case of ‘limited but polarized pluralism’?” *West European Politics*, 7(2): 156-169.

Μοσχονάς, Γεράσιμος, (1994) «Η διαιρετική τομή Δεξιάς-Αντιδεξιάς στη Μεταπολίτευση (1974-1990). Το περιεχόμενο της τομής και όψεις της στρατηγικής των κομμάτων του «αντιδεξιού υποσυστήματος», στο Δεμερτζής Ν., επιμ., *Η ελληνική πολιτική κουλτούρα σήμερα*, Εκδόσεις Οδυσσέας, Αθήνα.

MRB. 2011. *Τάσεις: ο πολίτης στην κρίση & κίνημα αγανακτισμένων πολιτών*. Διαθέσιμο στο: <http://www.mrb.gr/Mrb/el/>.

Νικολακόπουλος, Ηλίας (1989), Εισαγωγή στη θεωρία και την πρακτική των εκλογικών συστημάτων, Αθήνα-Κομοτηνή, Σάκουλας.

Νικολακόπουλος Ηλίας, (1990), «Η εκλογική επιρροή των πολιτικών δυνάμεων», στο Χρ. Λυριντζής, Η. Νικολακόπουλος (επ.), *Εκλογές και κόμματα στη δεκαετία του '80*, Αθήνα, Θεμέλιο, σελ. 203-237.

Olivares Concha, Eduardo (2014), “Institutionalization of party systems: a cross-regional approach using the Weighted Volatility Index”, Paper prepared for the Political Studies Association 64th Annual International Conference Manchester, April 14-16.

Papadopoulos, Yannis (1989). "Parties, the State and Society in Greece: Continuity within Change." *West European Politics* 12 (2):54-71.

Pappas, Takis S. (2003) “The Transformation of the Greek Party System Since 1951,” *West European Politics* 26(2): 90-114.

Παππάς, Τάκης (2001) “Κομματικό σύστημα και πολιτικός ανταγωνισμός στην Ελλάδα, 1981- 2001”. *Ελληνική Επιθεώρηση Πολιτικής Επιστήμης*, 17, 71-102.

Pedersen, Mogens N. (1979), “The Dynamics of European Party Systems: Changing Patterns of Electoral Volatility”, *European Journal of Political Research*, 7/1: 1-26.

Pedersen, Mogens N. (1983) “Changing Patterns of Electoral Volatility in European Party Systems: Explorations in Explanation” In Hans Daalder and Peter Mair (Eds.),

Western European Party Systems: Continuity and Change, Beverly Hills, CA and London: Sage, pp. 29-66.

Public Issue (2011) *Flash Βαρόμετρο 159: Το Κίνημα των Αγανακτισμένων Πολιτών*. Διαθέσιμο στο: <http://www.publicissue.gr/1785/plateies/>.

Sartori, Giovanni (1976), *Parties and Party systems. A framework for Analysis*, Cambridge, Cambridge University Press.

Seferiadis, Seraphim (1986) "Polarization and Nonproportionality; The Greek Party System in the Postwar Era," *Comparative Politics* 19, 1:69-93.

Siaroff, Alan (2000), *Comparative European Party Systems. An analysis of parliamentary elections since 1945*, New York, Garland.

Teperoglou, E. and Tsatsanis, E. 2014. "Dealignment, De-legitimation and the Implosion of the Two-Party System in Greece: The Earthquake Election of 6 May 2012," *Journal of Elections, Public Opinion and Parties* 24(2): 222–42.

Tóka, Gabor (1997). "Political Parties and Democratic Consolidation in East Central Europe", in *Studies in Public Policy*, 279: 1-69.